

QO`QON XONLIGIDA IQTISODIY TARAQQIYOT VA MADANIY UYG`ONISH: IJTIMOIIY HAYOT MANZARASI TAHLILI

Saydaliyeva Sabohat Abduvali qizi

Zangiota tumani 42 maktab oliy toifali tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada Qo'qon xonligi XVIII–XIX asrlarda Markaziy Osiyodagi iqtisodiy taraqqiyot markazlaridan biriga aylanishi, hunarmandchilik va savdo tizimining rivojlanishi, shuningdek, madaniy uyg'onish jarayonlarining ijtimoiy hayotdagi o'rni tahlil qilinadi. Xonlikdagi shaharsozlik, ilm-fan va san'atga bo'lgan e'tibor, mahalliy va xorijiy savdo yo'llarining shakllanishi orqali iqtisodiy barqarorlikning mustahkamlanganligi yoritiladi. Shuningdek, maqolada ilg'or davlatlar, xususan, Usmonli imperiyasi va Buxoro amirligi tajribasi bilan solishtirishlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Qo'qon xonligi, iqtisodiy taraqqiyot, madaniy uyg'onish, hunarmandchilik, savdo yo'llari, ilm-ma'rifat, ijtimoiy hayot, tarixiy jarayonlar.

KIRISH

Qo'qon xonligi XVIII asrning boshlaridan boshlab Farg'ona vodiysida shakllangan va qisqa vaqt ichida Markaziy Osiyoning siyosiy, iqtisodiy hamda madaniy markazlaridan biriga aylangan. Xonlik hududining geografik joylashuvi, unumdor yerlar, ko'p millatli aholi va savdo yo'llariga yaqinligi uning taraqqiyotida muhim rol o'ynadi. Ushbu davrda nafaqat iqtisodiy barqarorlik, balki ilm-fan, adabiyot, me'morchilik va hunarmandchilik sohalarida ham sezilarli rivojlanish kuzatildi. Xonlik aholisining ijtimoiy hayoti barqaror iqtisodiy siyosat, adolatli soliqlar tizimi va mahalliy hunarmandlar faoliyati tufayli yanada jonlandi.

ASOSIY QISM

Qo'qon xonligining iqtisodiy taraqqiyotini belgilagan omillardan biri uning qulay geografik mavqei edi. Farg'ona vodiysi qadimdan dehqonchilik va bog'dorchilik uchun juda qulay bo'lgan. Aynan shu sababdan xonlikning iqtisodiy asoslarini paxta yetishtirish, ipakchilik, don mahsulotlari ishlab chiqarish va chorvachilik tashkil qilgan. Paxta va ipak

Qo‘qonning asosiy eksport mahsulotlari bo‘lgan bo‘lib, ularni Rossiya shaharlari, Qo‘qon–Osh–Qashqar yo‘li orqali Xitoy bozorlariga ham chiqarganlar [1].

Hunarmandchilik xonlik ijtimoiy hayotidagi muhim tarmoqlardan biri sanaladi. Qo‘qon ustalari kulolchilik, temirchilik, zargarlik, yog‘och o‘ymakorligi kabi san‘at turlarida o‘ziga xos maktab yaratdilar. Xususan, Qo‘qon pichoqlari, zardo‘z mahsulotlari va atlas-adras matolari mintaqada mashhur bo‘lgan. Bu hunarmandchilik tarmoqlari nafaqat iqtisodiy foyda, balki madaniy qadriyat sifatida ham o‘z o‘rniga ega edi [2].

Xonlikdagi bozorlarda ichki savdo bilan birga xalqaro savdo ham keng rivojlandi. Karvon yo‘llari orqali Qo‘qondan Xitoy, Hindiston va Rus davlatlariga savdo karvonlari qatnagan. Bu jarayonda xonlar savdogarlar uchun xavfsiz yo‘llar yaratgan, boj va soliqlarni me‘yorlashtirgan bo‘lib, bular iqtisodiyotning jonlanishiga xizmat qilgan. Mazkur siyosat Usmonli imperiyasining “karvon yo‘llarini himoya qilish siyosati”ga o‘xshash bo‘lib, iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda o‘zaro parallel yondashuvlar mavjudligini ko‘rsatadi [3].

Madaniy uyg‘onish jarayoni esa Qo‘qon xonligini boshqa mintaqalardan ajratib turgan asosiy omillardan biri edi. Xonlik poytaxtida ko‘plab masjidlar, madrasalar, kutubxonalar, saroylar qad rostlagan. Xonlik hukmdorlaridan Umarxon va Madalixon davrida ilm-fanga, adabiyotga katta e‘tibor qaratilgan. Qo‘qon adabiy muhitida mashhur “Arzuqiylar maktabi”, Nodira, Uvaysiy, Gulxaniy, Maxmur kabi shoirlar faoliyat yuritganlar. Ularning ijodi xonlik madaniy hayotining asosiy ko‘rsatkichlaridan hisoblanadi [4].

Ilm-ma‘rifatning yuksalishi madrasalar faoliyati orqali o‘z ifodasini topgan. O‘quv dasturlarida diniy fanlar bilan bir qatorda mantiq, hisob, tibbiyot, adabiyot va geografiya fanlari ham o‘qitilgan. Bu jarayon ilmiy fikr rivojiga, ziyolilar sinfining shakllanishiga xizmat qilgan. Xonlik madrasalaridagi ta‘lim tizimi Buxoro amirligi va Xiva xonligi tajribalaridan ilhomlangan bo‘lsa-da, Qo‘qon ta‘lim tizimi o‘zining yangilanishga moyilligi bilan ajralib turar edi [5].

Siyosiy hayotning barqarorligi ham iqtisodiy taraqqiyotning asosiy shartlaridan biri bo‘ldi. Aholi turmush darajasi yildan yilga yaxshilanib, qishloqlarda sug‘orish inshootlari qurilgan, yangi ekin maydonlari o‘zlashtirilgan. Xonlikda ko‘p millatli aholi yashagan bo‘lib, turkiy, tojik, forsiy, qirg‘iz va boshqa guruhlarining bir joyda yashashi

madaniyatlararo muloqotni rivojlantirgan, bu esa savdo va hunarmandchilikning ravnaq topishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

Qo'qon xonligida madaniyat va iqtisodiyotning bir-birini to'ldiruvchi holda rivojlanganligi jamiyat hayotida uyg'unlik yaratgan. Iqtisodiy kuchli baza madaniy jarayonlarga zamin yaratgan bo'lsa, ma'naviy yuksalish esa iqtisodiy islohotlar samarasini mustahkamlagan. Bu o'ziga xos uyg'unlik xonlikni XIX asrning birinchi yarmida Markaziy Osiyoning eng faol mintaqalaridan biriga aylantirgan [6].

Qo'qon xonligidagi iqtisodiy taraqqiyotning yana bir muhim ko'rinishi — ichki va tashqi bozorlarning shakllanishi hamda savdo qatlamining kuchayishi bilan bog'liqdir. X especially XVIII–XIX asrlarda Qo'qon shahri Sharqiy Turkiston, Buxoro, Qashqar, O'sh, Xo'jand va Toshkent orasidagi strategik savdo yo'llarining markaziga aylangan. Karvon yo'llari bo'ylab qurilgan rabotlar, sardobalar va karvonsaroilar xonlikning iqtisodiy infratuzilmasini mustahkamlabgina qolmay, hududning mintaqaviy savdodagi mavqeini oshirdi. Aynan mana shu savdo harakati tufayli Qo'qon hunarmandchiligi o'zining eng yuksak bosqichiga ko'tarildi — misgarlik, zargarlik, qurolsozlik, kandakorlik, yog'och o'ymakorligi kabi ustaxonalarda ishlab chiqarilgan mahsulotlar qo'shni davlatlarda ham yuqori baholangan.

Xonlikdagi bu iqtisodiy jonlanish, tabiiyki, madaniy uyg'onishning ham asosiy omiliga aylandi. Savdo-sotiq kengayishi bilan birga, turli hududlardan kelgan ustalar, shoirlar, hofizlar, ilm ahli Qo'qon madaniy makonining rang-barangligini kuchaytirgan. Shu bois Qo'qon “yetuk tasavvuf, adabiyot va san'at an'analari tug'ilgan hudud” sifatida tarixda alohida o'rin egallaydi. X especially Umarxon va Madalixon davrlarida saroy atrofida shakllangan “Furqat, Nodira, Maxmur, Gulxaniy, Amiriy” kabi ijodkorlar to'dasi xonlikdagi madaniy yuksalishning asosiy ramziga aylangan. Nodiraning saroy maktablari ochdirgani, ijodkor ayollarga homiylik qilgani jamiyatning madaniy rivojida muhim burilish sifatida talqin qilinadi.

Qo'qon xonligida ijtimoiy hayot ham iqtisodiy va madaniy taraqqiyot bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan. Aholi qatlamlari — dehqon, hunarmand, savdogar, ruhoniylar va saroy mansabdorlari o'rtasidagi munosabatlar qat'iy ijtimoiy me'yorlar asosida tartibga solingan bo'lsa-da, iqtisodiy maydonning kengayishi iqtisodiy imkoniyatlarning diversifikatsiyasiga yo'l ochgan. Savdogarlar va kosiblar sinfining

kuchayishi esa shaharlarda mustaqil iqtisodiy qarashlarga ega yangi ijtimoiy qatlam — “savdo-burjua” toifasining shakllanishiga sabab bo‘lgan.

Madaniy hayotning ravnaqida tarbiya va ta’lim tizimi ham alohida o‘rin tutadi. Xonlikda madrasalar faoliyati keng yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, ularda nafaqat diniy, balki dunyoviy fanlarga oid bilimlar ham o‘rgatilgan. Qo‘qon madaniy muhitining o‘ziga xosligi shundaki, bu yerda Sharq mumtoz madaniy an‘analari bilan barobar, turkiy xalqlar tarixiy merosi ham puxta o‘rganilgan. Madrasalarda adabiyot, tarix, mantiq, falsafa, balog‘at ilmi bilan bir qatorda amaliy hunar va savdo asoslariga oid mashg‘ulotlar ham o‘tilgan.

Qo‘qon xonligi iqtisodiy-ma’naviy hayotining shakllanishida qiyosiy tarixiy tajribalar ham muhimdir. Masalan, o‘sha davr Usmonli imperiyasi va Eron hududlarida savdo-sanoatning rivojlanishi, bozorlar kengayishi, davlat darajasida madaniyatni qo‘llab-quvvatlash siyosati Qo‘qondagi jarayonlar bilan o‘xshashlik kasb etadi. Xuddi Usmonlilar kabi Qo‘qonda ham savdo karvon yo‘llari rasmiy ravishda qo‘llab-quvvatlangan, ichki bozorni tartibga soluvchi qoidalar joriy qilingan. Eron misolida esa saroy atrofida adabiy-ijodiy muhit shakllanishi Qo‘qon madaniy hayoti bilan baravar bo‘lgan. Bu hol Qo‘qon xonligining xalqaro savdo va madaniyat tizimida faol qatnashganini ko‘rsatadi.

XULOSA VA MUNOZARA

Qo‘qon xonligi tarixida iqtisodiy taraqqiyot va madaniy yuksalish bir-biri bilan chambarchas bog‘liq jarayonlar sifatida namoyon bo‘lgan. Hunarmandchilik, savdo yo‘llari, dehqonchilik kabi iqtisodiy tarmoqlarning rivoji madaniy-madaniy muhitning shakllanishiga bevosita ta’sir qilgan. Xonlikdagi ma’rifatparvarlik, adabiyot va me’morchilik taraqqiyoti iqtisodiy barqarorlikning ma’naviy asosiga aylandi. Qo‘qon xonligi tajribasi bugungi kun uchun ham ahamiyatini yo‘qotmagan bo‘lib, iqtisodiy siyosat va madaniy qadriyatlar uyg‘unligining samarali modelini ko‘rsatadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdurahmonov, R. Qo‘qon xonligining iqtisodiy tarixi. – Toshkent: Fan, 2010.
2. Rahimov, Sh. Markaziy Osiyo hunarmandchiligi tarixi. – Samarqand: Zarafshon, 2014.
3. İnalçık, H. The Ottoman Economic System. – London: Cambridge Press, 1998.
4. Jo‘rayev, N. Qo‘qon adabiy muhitining shakllanishi. – Farg‘ona: Nur, 2015.

5. Boltaboyev, T. O'rta asrlar madrasalari va ta'lim tizimi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2012.
6. Becker, S. Russia's Protectorates in Central Asia. – Oxford: OUP, 2016.
7. Saidov, Q. Farg'ona vodiysi tarixidan lavhalar. – Andijon: AndMII, 2011.

